

HAFNARFJÖRÐUR, 2021

FORNLEIFASKRÁ HAFNARFJARÐAR VI

KAPLAKRIKI

Mynd á forsíðu sýnir meinta álfaborg (2614-1) við Fjarðarhraun

©2021

Byggðasafn Hafnarfjarðar

Strandgata 4

220 Hafnarfjörður

Sími: 585 5780

Netfang: museum@hafnarfjordur.is

Heimasíða: www.byggdasafnid.is

Efnisyfirlit

Inngangur	1
Fornleifaskráning	2
Fornleifar.....	5
Garðar	7
Heimildaskrá	9
Myndaskrá.....	10

Inngangur

Árið 2020 var sú ákvörðun tekin að Byggðasafn Hafnarfjarðar myndi hefja vinnu við að endurskrá allt sveitarfélagið vegna aðalskipulags¹ en margar af þeim skráningum sem fyrir lágu voru orðnar úreltar og þurfti að uppfæra þær að stöðlum Minjastofnunar Íslands. Það er hlutverk Byggðasafns Hafnarfjarðar að sjá um skráningu allra minja í sveitarfélaginu.

Ákveðið var að skipta sveitarfélaginu upp í 11 svæði og fjallar þessi skýrsla um svæði 6. Einnig var ákveðið að safna þeim skráningum sem fyrir lágu og voru eftir stöðlum Minjastofnunar og hafa þær aðgengingar á einum stað í stað þess að vera í fjölmörgum skýrslum eins og var áður.

Umrætt skráningarsvæði afmarkast af Fjarðarhrauni í vestri, Reykjanesbraut í suðri, landamörkum Hafnarfjarðar og Garðabæjar í austri og norðri.

Skráningarsvæðið var allt innan lands Garða.

Fornleifaskráningin fól í sér athugun á heimildum, loftmyndum og fyrri skráningarskýrslum, vettvangsskráningu og úrvinnslu. Farið var eftir stöðlum Minjastofnunar Íslands² sem gaf verkefninu númerið 2641. Á vettvangi fór fornleifafræðingurinn Atli Rúnarsson og sá hann einnig um skýrslugerð. Ljósmyndir voru teknar af höfundi nema að annað sé tekið fram og það sama á um kortagerð.

Svæðið féll innan svæðisskráningu fornleifa sem Fornleifastofnun Íslands gerði árið 1998, annars hafði það ekki verið skráð.³

Skráning á vettvangi fór fram 25. febrúar 2021.

Mynd 1 - Loftmynd af skráningarsvæðinu. Svæðið er innan hvítu punktalínunnar. Myndin er fengin af vefsíðu Hafnarfjarðarbæjar.

¹ Sjá Yngvi Þór Loftsson, 2006

² Minjastofnun Íslands, 2013

³ Sjá: Hildur Gestsdóttir & Sædis Gunnarsdóttir, 1998

Fornleifaskráning

Samkvæmt menningarminjalögum njóta allar fornleifar friðunar og verndunar en í 3. grein laganna segir: „Fornminjar samkvæmt lögum þessum eru annars vegar forngripir og hins vegar fornleifar. Forngripir eru lausamunir 100 ára og eldri sem menn hafa notað eða mannaverk eru á og fundist hafa í eða á jörðu eða jökli, í vatni eða sjó. Skip og bátar frá því fyrir 1950 teljast til forngripa. Til forngripa teljast einnig leifar af líkómum manna og hræjum dýra sem finnast í fornleifum, svo sem fornum haugum, dysjum og leiðum.

Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. Búsetulandslag, skrudgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.“

Einnig njóta fornminjar friðunar nema annað sé ákveðið af Minjastofnun Íslands.⁴

Í 16. grein laganna er víkið að skráningu vegna skipulags og undirbúnings framkvæmda: „Skráning fornleifa, húsa og mannvirkja skal fara fram áður en gengið er frá aðalskipulagi eða

⁴ Lög um menningarminjar, 2012, 3.gr.

deiliskipulagi. Áður en deiliskipulag er afgreitt eða leyfi til framkvæmda eða rannsókna er gefið út skal skráning ætíð fara fram á vettvangi. Minjastofnun Íslands setur reglur um lágmarkskröfur sem gera skal til skráningar fyrir hvert skipulagsstig og er heimilt að gera samkomulag við skipulagsyfirvöld um framvindu skráningarstarfsins enda sé tryggt að því verði lokið innan hæfilegs tíma.

Sá sem ber ábyrgð á skipulagsgerð í samræmi við skipulagslög skal standa straum af kostnaði við skráninguna. Ríkissjóður skal þó bera kostnað af fornleifaskráningu sem fer innan þjóðlendu nema um annað hafi verið samið. Skulu skipulagsyfirvöld hafa samráð við Minjastofnun Íslands um tilhögun skráningar eða endurskoðun á fyrri fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskrárm með hliðsjóð af fyrirhuguðum breytingum á skipulagi. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda án undanfarandi fornleifa-, húsa og mannvirkjaskráningar. Þegar sérstaklega stendur á getur Minjastofnun Íslands veitt undanþágu fyrir framkvæmdum með tilteknum skilyrðum.

Skipulagsyfirvöld skulu tilkynna Minjastofnun Íslands um gerð skipulagsáætlana og verulegar breytingar á þeim og um gerð skýrslna um mat á umhverfisáhrifum.

Skylt er að heimila þá för um landareign sem nauðsynleg getur talist við framkvæmd skráningar sem gerð er fyrir opinbera aðila. Ber að sýna landeiganda tillitssemi og valda ekki raski eða ónæði að þarflausu.“⁵

Jafnframt segir í 21. grein laganna: „Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Eigendur og ábúendur jarða skulu hlúa að fornleifum á landareignum sínum og viðhalda umhverfi þeirra eftir því sem sanngjarnt getur talist. Minjastofnun Íslands er skylt að veita ráðgjöf og leiðbeiningar í því sambandi. Minjastofnun Íslands gerir nauðsynlegar ráðstafanir til verndar fornleifum, viðhalds eða endurbóta, en áður skal gera landeiganda eða ábúanda viðvart um þær. Ef nauðsyn krefur lætur Minjastofnun Íslands rannsaka fornleifar með uppgreftri eða á annan hátt.

⁵ Lög um menningarminjar, 2012, 16.gr.

Friðlýstum fornleifum skal viðhaldið á kostnað ríkisins. Minjastofnun Íslands ber ábyrgð á friðlýstum fornleifum og semur verk- og fjárhagsáætlun um viðhald þeirra.⁶

Friðlýstum fornleifum fylgir 100 metra friðhelgað svæði út frá ystu sýnilegu mörkum þeirra og umhverfis nema kveðið sé á um annað. Umhverfis friðaðar fornleifar er 15 metra friðhelgi nema annað sé ákveðið.⁷

⁶ Lög um menningarminjar, 2012, 21. gr.

⁷ Lög um menningarminjar, 2012, 22. gr.

Fornleifar

Alls voru skráðar tvær minjar á vettvangi. Afrakstur fornleifaskráningarinnar má sjá á töflunni hér að neðan auk meðfylgjandi fornleifaskrá og á loftmyndum sem sýna staðsetningu minjanna.

NR.	TEGUND	HLUTVERK	ALDUR	ÁSTAND	HÆTTUMAT	HÆTTUORSÖK
2614-1	þjóðsaga	álfaborg	1900 +	heillegar	hætta	rask
2614-2	heimild	varða / landamerki	1550 - 1900	sést ekki	engin hætta	

Tafla 1 - Tafla yfir skráðar minjar

Til er loftmynd af svæðinu frá 1958 og þá var svæðið nánast óbyggt, fyrir utan nokkra skúra og fiskitrönur, enda var það einungis úfið hraun. Á svæðinu er nú iðnaðarhverfi og íþróttastarfsemi og varla óbyggður blettur á því. Þó er mögulegt að þar hafi verið einhverjir fiskreitir og aðrar landbúnaðarminjar, sem algengar eru í hraununum í kringum Hafnarfjörð, sem nú eru horfnar.

Mynd 2 - Álfaborg (2614-1)

Mynd 3 - Loftmynd á svæðinu sem sýnir staðsetningu minja

Garðar

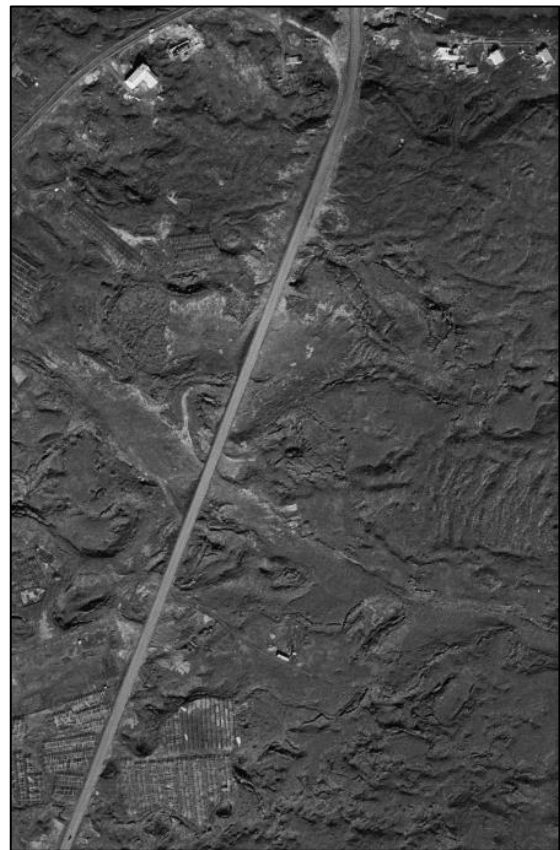
Skráningarsvæðið er innan lands Garða en nær þó einungis inn á örlítinn hluta þess, þannig hér á eftir verður stiklað á stóru.

Fyrstu heimildir um Garða eru frá árinu 1307 en það var skjal um rétt til rekafjöru í landi Garða: „*ad stadur j Gördum a Alftanese ætte allan vidreka og hvalreka fra Ranganiogre ig (i) Leitu kvenna bása ad kalftiorninga fiouru.*“⁸ 1367 var staðurinn metinn á 16 hndr. og átti kirkjan þá allt heimalandið.⁹ Í skjali frá 1558 var sagt að kirkjuförðin Hlíð var lögð til Bessastaða en Garðar fengu Vífilstaði í staðinn.¹⁰

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1703 var sagt að Garðar væru kirkjustaður í eigu kirkjunnar. Þá var sagt að jarðadýrleiki hafi verið óviss allt til ársins 1697 en þá var staðarins getið og var hann metinn af sex mönnum sem

valdir voru til matsins af prófastinum á Kjalarnesþingi og sýslumanninum í Gullbringusýslu eftir tilmælum frá amtmanninum. Staðurinn var þá virtur að 60 hndr. að dýrleika. Ábúandinn var þá Sr. Ólafur Pétursson prófastur í Kjalarnesþingi, landskuld var engin og höfðu fyrrnefndir sexmenningar áætlað að leiga fyrir jörðina væri tveir hundruðustu. Kirkjan átti 20 kúgildi, þar af voru sum þeirra í leiguburði á kirkjunnar jörðum og líka á hjáleigum í kringum staðinn. Garðar voru með selstöðu í Kaldárseli, þar voru bæði hagar og vatnsból mjög góð. Móskurður til eldiviðar var nægur en ef þurrt var fór hann og var erfiður. Heimræði var allt árið og lending góð. Róðrar voru fengsælir þegar fisk var að fá í Hafnarfirði.¹¹

Í Jarðabók Johnsens frá 1847 fékk jörðin númerið 185 og var kirkjuförð. Dýrleikinn var 40, landskuld 2 og kúgildi 1.¹²

Mynd 4 - Hluti skráningarsvæðisins á loftmynd frá 1958. Svæðið er nánast óbyggt. Myndin er í fórum Byggðasafns Hafnarfjarðar og hefur verið klippt til.

⁸ DI II, bls. 362

⁹ DI III, bls. 220

¹⁰ DI XIII, bls. 317

¹¹ Árni Magnússon og Páll Vídalín, 1924, bls. 180-181

¹² J. Johnsen, 1847, bls. 92

Árið 1912 gaf Jens Pálsson, prófastur í Görðum, Hafnarfjarðarbæ kost á að kaupa nokkuð af því landi sem bærinn stóð á með beitarlandi fyrir 52.000 kr. og heimilaði Alþingi þessi landakaup með lögum þann 22. október sama ár. Landstjórninni veittist heimild til að selja Hafnarfjarðarkaupstaði land Garðakirkju sunnan og vestan þessara marka:

1. Bein lína úr Balaklöpp við vesturenda Skerseyrarmalar í veg inn frá Hafnarfirði til Reykjavíkur þar sem hann fer að fara lækkandi ofan af norðurbrún hraunsins.
2. Þaðan bein lína í Hádegishól, hádegismark frá Hraunholti, nálægt í hásuður frá bænum spölkorn frá hraunjaðrinum.
3. Úr Hádegishól bein lína í Miðaftanshól sem er gamalt miðaftansmark miðað frá Vífilsstöðum; þá tekur við:
4. Urriðakotsland; þá
5. Setbergsland allt til Lækjarbotna og loks
6. Selvogsmanna- eða Grindaskarðsvegur.¹³

Árið 1927 skoraði bæjarstjórn Hafnarfjarðar á þingmenn Gullbringu- og Kjósarsýslu að flytja frumvarp á næsta Alþingi um að Hafnarfjarðarkaupstaður fengi það land sem Garðakirkja ætti í miðjum bænum. Alþingi samþykkti söluna 1928 og bærinn keypti landið árið 1930 fyrir 12.000 kr.¹⁴

Ekki er vitað með vissu hvað sagan um álfaklettinn við Fjarðarhraun (2614-1) er gömul en það birtist frétt í Fjarðarpóstinum þann 20. ágúst 1992 sem hét „Meintir álfar fá grið“. Þar var tekið fram að Vegagerð ríkisins hafi ákveðið að leyfa klettaborginni að standa, a.m.k. á meðan hún truflaði ekki umferð um Fjarðarhraunið.¹⁵ Einnig var fjallað um álfaklettaborgina í bók Bryndísar Björgvinsdóttur og Svölu Ragnarsdóttur og þar var einnig tekið fram að ekki væri vitað hve gömul þessi álfasaga væri.¹⁶

Landamerkjavarðan (2614-2) er horfin en hún mun hafa staðið á því svæði sem er aftan við verslun Fjarðarkaupa.¹⁷

¹³ Sigurður Skúlason, 1933, bls. 102

¹⁴ Sigurður Skúlason, 1933, bls. 105

¹⁵ Meintir álfar fá grið, 1992, bls. 1

¹⁶ Bryndís Björgvinsdóttir & Svala Ragnarsdóttir, 2018, bls. 42-43

¹⁷ Sigurður Skúlason, 1933, bls. 102

Heimildaskrá

- Árni Magnússon og Páll Vídalín. (1924). *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, Gullbringu- og Kjósarsýsla* (B. 3). Kaupmannahöfn: S.L. Möller.
- Bryndís Björgvinsdóttir & Svala Ragnarsdóttir. (2018). *Krossgötur: Álfatrú, álfabyggðir og bannhelgi á Íslandi*. Reykjavík: Bjartur.
- Hildur Gestsdóttir & Sædis Gunnarsdóttir. (1998). *Svæðisskráning fornleifa í Hafnarfirði - Fornleifaskráning í Hafnarfirði I*. 1998: Fornleifastofnun Íslands.
- Íslenskt fornbréfasafn. (1857-76). *Diplomatarium Islandicum (DI I-XVI)*. Kaupmannahöfn: S.L. Möller.
- J. Johnsen. (1847). *Jarðatal á Íslandi: með brauðalýsingum, fólkstölu i hreppum og prestaköllum, ágripi úr búnaðartöflum 1835-1845, og skýrslum um sölu þjóðgarða á landinu*. Kaupmannahöfn: S. Trier.
- (2012). *Lög um menningarminjar*.
- Meintir álfar fá grið. (20. ágúst 1992). *Fjarðarpósturinn*, bls. 1.
- Minjastofnun Íslands. (2013). *Skráningarstaðlar fornleifa*. Reykjavík: Minjastofnun Íslands.
- Sigurður Skúlason. (1933). *Saga Hafnarfjarðar*. Reykjavík: Bæjarsjóður Hafnarfjarðar.
- Yngvi Þór Loftsson. (2006). *Aðalskipulag Hafnarfjarðar 2005-2025. Umhverfi og útivist*. Kópavogur: Landmótun.

Myndaskrá

Mynd 1 - Loftmynd af skráningarsvæðinu. Svæðið er innan hvítu punktalínunnar. Myndin er fengin af vefsíðu Hafnarfjarðarbæjar.	1
Mynd 2 - Hluti skráningarsvæðisins á loftmynd frá 1958. Svæðið er nánast óbyggt. Myndin er í fórum Byggðasafns Hafnarfjarðar og hefur verið klippt til.	7

Númer: 2614-1

Sýsla: Gullbringusýsla

Sveitarfélag: Hafnarfjörður

Landareign: Garðar

Skrásetjari: Atli Rúnarsson

Dagsetning: 25.2.2021

ISN93: E 356554.0 , N 400611.7

Tegund: Þjóðsaga

Hlutverk: Álfaborg

Fjöldi: 1

Hættumat: Hætta

Hættuorsök: Rask

Ástand: Heillegar

Aldur: 1900+

Friðlýst: Nei

Umhverfi/staðhættir:

Á milli gatnanna Fjarðarhrauns og Bæjarhraun. Framan við Bæjarhraun 10.

Lýsing:

Óhreyfðir sprungnir klettur á milli tveggja gatna. Trjágróður og holræsi í kring.

Einhverjar sögur eru um að þarna sé álfaborg sbr. frétt í Fjarðarpóstinum frá 20. ágúst 1992 þar sem sagt var að klettarnir fengu frið fyrir framkvæmdum vegna áhyggna íbúa í kring vegna álfabyggðar í klettunum. Einnig er fjallað um álfaborgina í bókinni *Krossgötur: Álfatrú, álfabyggðir og bannhelgi á Íslandi* eftir Bryndísi Björgvinsdóttur og Svölu Ragnarsdóttur. Þar kemur fram að ekki sé vitað hve gömul álfasagan er en að hún sé skemmtilegt dæmi um það hvernig gamlar sögur gleymast og nýjar verða til.

Heimildir:

Meinir álfar fá grið. (20. ágúst 1992). *Fjarðarpósturinn*, bls. 1.

Bryndís Björgvinsdóttir & Svala Ragnarsdóttir. (2018). *Krossgötur: Álfatrú, álfabyggðir og bannhelgi á Íslandi*. Reykjavík: Bjartur.

Ljósmyndir/teikningar:

Númer: 2614-2
Sýsla: Gullbringusýsla
Sveitarfélag: Hafnarfjörður
Landareign: Garðar
Skrásetjari: Atli Rúnarsson
Dagsetning: 25.2.2021
ISN93: E 356602.6 , N 401088.6
Tegund: Heimild
Hlutverk: Varða/Landamerki
Fjöldi: 1
Hættumat: Engin hætt
Hættuorsök:
Ástand: Sést ekki
Aldur: 1550 - 1900
Friðlýst: Nei

Umhverfi/staðhættir:

Varðan var í hrauninu aftan við verslunina Fjarðarkaup, við Hólshraun 1.

Lýsing:

Varðan er horfin, hún hefur líklega farið í framkvæmdum. Varðan var landamerki Hafnarfjarðar og Garða.

Heimildir:

Sigurður Skúlason. (1933). *Saga Hafnarfjarðar*. Reykjavík: Bæjarsjóður Hafnarfjarðar.

Ljósmyndir/teikningar: